

עץ החיים ועץ הדעת

חלק ראשון

הרב שבתי סבתו, ראש הישיבה

טוב ורע

חלק מן האירועים המרכזיים המוזכרים בפרשת בראשית, הם חידות שפענוחן מתגלה בסוף ספר התורה. אחת מן החידות היותר קשות, היא פרשת עץ הדעת. האם באמת היה עץ זה עץ-פלאים שהקנה לאוכל ממנו מעמד כה נשגב של "יָדְעִי טוֹב וְרָע" (בראשית ג, ה)?

כיצד ייתכן שאכילת פרי - חשוב ככל שיהיה, תוכל להקנות לאדם בְּעַר, מעמד גבוה כזה של להיות "בְּאֱלֹהִים יָדְעִי טוֹב וְרָע"? כיצד ייתכן כי אפשר לעקוף עמל ויגיעה של עשרות שנים בלימוד תורה ובתיקון המידות, האמורים להביא אותנו להבחנה בין טוב לרע, באמצעות סגולה קטנטנה פלאית שתחליף את כל העשייה החיונית רבת השנים?

ומה נענה על הערת הרמב"ם המפורסמת במורה הנבוכים (חלק ראשון, ב), שכתב: לא ייתכן שקודם האכילה מעץ הדעת, היה אדם הראשון נבער מדעת כבהמה, שאינו יודע להבחין בין טוב לרע. אם כך היה, כיצד נצטווה על ידי ה', וכיצד דיבר אתו ה' הרי ה' איננו מדבר עם נבערים מדעת! וכיצד קבע אדם הראשון שמות מתאימים לכל בעלי החיים בעולם?

הפתרון לשאלות האלה מצוי בסוף ספר התורה, בפרשת ניצבים:

"רָאָה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב וְאֶת הַמָּוֶת וְאֶת הָרָע" (דברים ל, טו).

בפסוק הזה מצויינים כל ארבעת היסודות המרכזיים, המהווים את ציר עץ החיים ועץ הדעת שבפרשת בראשית; החיים והמות, הטוב והרע.

בפרשת ניצבים קובעת התורה, כיצד עץ החיים ועץ הדעת האמיתיים, באים לידי ביטוי.

"אֲשֶׁר אֲנִי מְצוּף הַיּוֹם לְאֶהָבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ ... וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחַיֵּיתָ וְרַבִּיתָ ... " (שם, פסוק טו).

המובן ברור למדי. לשמוע אל מצוות ה', זהו הטוב והתוצאה היא חיים. מצד שני, לא לשמוע אל מצוות ה', זה הרע והתוצאה היא מוות, כפי שנוכר בהמשך:

"וְאִם יִפְנֶה לְבַבְךָ וְלֹא תִשְׁמָע ... הִגְדַּתִּי לָכֶם הַיּוֹם כִּי אֲבַד תְּאֲבִדוּן ... (שם, פסוקים יז-יח).

על פי זה, עץ החיים ועץ הדעת שנוכרו בפרשת בראשית, הם עצי פרי רגילים ככל עצי גן עדן. כל איסור האכילה או אי האכילה מעץ הדעת, אינו נובע מפירותיו הפלאיים של העץ 'הַמְלֵמֵד אֲכֶם דָּעַת'. הטוב והרע שבעץ הדעת הוא דבר אחר לגמרי. זהו עץ ניסיון בידי ה'. זהו עץ, שעל ידו ייוודע מה הוא טוב ומה הוא רע, וזהו פירוש "עץ הדעת טוב ורע" (בראשית ב, ט).

דווקא השמיעה בקול ה' וההימנעות מאכילה מן העץ הזה, היא הטוב. מאידך, אי השמיעה בקול ה' וההתעקשות לאכול מפירותיו, זה הרע.

מה אמרו חז"ל על עץ הדעת?

"אילן שאכל ממנו אדם הראשון, רבי מאיר אומר: גפן היה... רבי נחמיה אומר: תאנה היתה... רבי יהודה אומר: חטה היה..." (ברכות מ).

המכנה המשותף בין כל התנאים הוא, שעץ הדעת היה עץ פרי רגיל, בדיוק כפי שאמרנו.

הנחש הקדמוני

אסור לנו לטעות ולהתבלבל ולחשוב, שהאכילה מפירות העץ היא המצמיחה דעת אלוקים. הדעה הזאת היא דעת הנחש הקדמוני, והוא זה שהטה את פרשנות הצו האלוקי - האוסר אכילה מעץ הדעת, לכיוון התובנה כי בפרי הזה טמונה סגולה מיוחדת, המלמדת אדם דעת.

וכך בדיוק אומר הנחש:

"כִּי יִדַע אֱלֹהִים כִּי בַיּוֹם אֲכַלְכֶם מִמֶּנּוּ וַנִּפְקְחוּ עֵינֵיכֶם וְהִיִּיתֶם כְּאֱלֹהִים יִדְעִי טוֹב וְרָע" (בראשית ג, ה).

הנחש טוען בדברי ההסתה, כי בפרי עץ הדעת טמונה סגולה, שכל מי שאוכל ממנו, נפתחים לו שערי דעה והשכל והוא הופך להיות כאלוקים. התובנה הזאת מובילה להירהור הבא. אם כך, מדוע אוסר אלוקים על אדם את האכילה מן העץ הזה? כנראה מפני שהוא אינו רוצה שהם יהיו כמוהו, אלא נחותים ממנו!

רש"י (שם) מוסיף דברים מפורשים יותר בכוונת הנחש: "שכל אומן שונא את בני אומנותו". כלומר, ה' אינו רוצה מתחרים מסוג בשר ודם!

כל אלו הם דברי הסתה כפרניים ואוויליים שאסור להאזין אליהם, וכפי שנראה בהמשך. חוה האוינה ונפלה לתוך המלכודת. היא מתבוננת בעץ ובטיבו ורואה שאכן פירותיו טובים למאכל ונחמדים להשכיל. הצעד הבא הוא כמעט בלתי נמנע:

"...וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל... (בראשית ג, ו).

ההתפכחות והבושה

"...וַתִּפְקְחָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם... (בראשית ג, ז).

אמנם עיניהם של אדם וחוה נפקחו, אך לא כהסתת הנחש ודמיונותיו. הוא אמר: "וַנִּפְקְחוּ עֵינֵינוּכֶם וְהִיתֶם כְּאֱלֹהִים", ובפועל מה שקרה הוא "וַתִּפְקְחָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיִּדְעוּ כִּי עִרְמָם הֵם..." (בראשית ג, ז).

ברגעים שלפני ביצוע עבירה כלשהי, מופיע דחף של תאוה, המעורר את עיני השכל. מיד אחר גמר ביצוע העבירה, נעלמת התאוה ובמקומה באה התפקחות, המלווה בהרהורי חרטה ותחושה של בושה גדולה. בתהליך הזה, הופך האדם להיות בזוי בעיני עצמו ולכן הוא חש צורך להתכסות.

"...וַיִּתְּפְרוּ עֵלָה תְּאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרֹת" (שם).

אדם וחוה מכסים את עצמם במקום התאוה. הכיסוי הזה הוא מזערי, ואיננו מספק כאשר הם שומעים את קול ה' מתהלך בגן. אדם וחוה יודעים, שהם עתידים לעמוד לפני האלוקים ולהסביר את מעשיהם. מתעורר צורך לכיסוי כבד יותר ולמציאת מקום מחבוא מפני ה'.

"...וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הָגֵן" (שם, פסוק ח).

מנין נובעת הבושה?

הבושה נובעת מהתנהגות בלתי מוסרית. ה' מצידו, לוקח את האדם, מניח אותו בגן עדן, מאפשר לו לאכול מכל פירות עץ הגן כאוות נפשו, ואפילו מעץ החיים. אמנם, התורה לא מדגישה את ההיתר לאכול מעץ החיים, כי עדיין לא ירדה גורת המוות לעולם. בינתיים, רק עץ אחד נאסר עליו מכל עצי הגן, והוא עץ הדעת. לאור כל זאת, ואחרי כל אי-סוף העצים המותרים, האם קשה כל כך להתנור

מעץ אחד בלבד?! האם גם את הדבר הפעוט הזה קשה לעשות למען ה' שנתן לך הכל? זה מקור הבושה.

אך כדרכו של עולם, האדם מתפתה שוב ושוב ולא לומד מן הלקח, ויש חשש שישלח ידו אל עץ החיים, וכפי שאומר הקב"ה:

"...הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וְרָע, וְעָתָה פֶּן יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מִמֶּעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וְחָי לְעֹלָם" (בראשית ג, כב)!

לכאורה, הפסוק הזה הוא ללא הבנה, לא חציו הראשון ולא חציו השני:

א. האם ה' מאשר את דברי הנחש, שאמר "וְנִפְקְחוּ עֵינַיְכֶם וְהִייתֶם כְּאֱלֹהִים יִדְעִי טוֹב וְרָע"?

ב. האם ייתכן שאחרי שה' גזר על אדם הראשון עונש מוות, האדם יעקוף את הגזירה על ידי גניבת פרי עץ החיים ואכילתו, וכך הוא יאלץ את ה' להעניק לו חיי נצח? האם ה' מפחד מצעד כזה של האדם? ברור שזו מחשבה טיפשית ואבסורדית.

אלא בודאי פירוש דברי ה' הוא כך:

"...הֵן הָאָדָם (לפי דעתו) הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וְרָע (וזה לא נכון), וְעָתָה (לפי דעתו זאת), פֶּן יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מִמֶּעֵץ הַחַיִּים, (והוא יחשוב) וְאָכַל וְחָי לְעֹלָם, (וגם זה איננו נכון)".

כלומר, הרי האדם התחיל להאמין, שבאכילתו מפירות עץ הדעת, התעלה כבר להיות כאלוקים יודע טוב ורע. לפי דעתו זו, שמקורה הוא בעצת הנחש, אין סיבה שתמנע ממנו להמשיך ולטוות את הצעד הבא על פי אותו מתכון.

אם לפי דעתו, האכילה מעץ הדעת האסור, העלתה אותו לרמת הידיעה האלוקית, הוא יחשוב שהאכילה מעץ החיים תעניק לו חיי נצח כנצחיות האלוקים! אולי הוא יאמין שכך יתקיימו דברי הנחש שאמר להם: "...לֹא מוֹת תָּמוּתוּן" (בראשית ג, ד). כלומר, הדבר תלוי בידכם!

ממשיך ה' ומסביר: אם האדם יאכל מעץ החיים הוא יחשוב כי הגיע לחיי נצח (דבר שאיננו נכון), כעת הוא לא יפחד מאיום עונש המוות ולא יחזור בתשובה לפני מותו. לכן, אסור לאפשר לו לאכול מעץ החיים ולהמשיך ולהידרדר. אסור לו להישאר בגן עדן, וצריך לתת לו סיכוי לחזור בתשובה.

להיות כאלוקים

בדברי ההסתה שלו, נגע הנחש הקדמוני בנקודה מוסתרת בנפש האדם, והיא הרצון להיות קרוב מאד לאלוקים, כנרמז בספר תהילים: "וְאֲנִי קָרַבְתִּי אֱלֹהִים לִי טוֹב..." (תהילים עג, כח).

מצד שני, הציג הנחש תמונה מעוותת, בה הוא נימק את הצו האוסר על האדם לאכול מעץ הדעת, כצעד שנועד להרחיק אותו מלהיות כאלוקים יודע טוב ורע. בדבריו אלו, הכשיל הנחש את חוה.

האמת האובייקטיבית היא הפוכה לחלוטין.

האמת היא שה' מעונין מאד להעלות את האדם להיות דומה לו. זו הסיבה להענקת צלם אלוקים לאדם בחיר יצירתו, כפי שנאמר בתהילים:

"מָה אֲנֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ וְכִן אֲדָם כִּי תִפְקְדֶנּוּ, וְתַחֲסְרֶהוּ מֵעֵט מַאֲלָהִים וְכָבוֹד וְהָדָר תַּעֲטְרֶהוּ" (תהילים ח, ה-ו).

אך לא האכילה מעץ הדעת הסגולי, היא שתביא את האדם להיות כאלוקים. ההיפך הוא הנכון!

דווקא השמיעה בקול ה' וההימנעות מאכילה, היא הדרך המובילה את האדם להיות כאלוקים. את התובנה העמוקה הזאת מגלה הגמרא במסכת סנהדרין (דף סה:):

"אמר רבא: אי בעו צדיקי, ברו עלמא. שנאמר: "כִּי אִם עֲוֹנֹתֵיכֶם הִיוּ מִבְּדָלִים בֵּינְכֶם לְבֵין אֱלֹהֵיכֶם וְחַטָּאוֹתֵיכֶם הִסְתִּירוּ פָּנִים מִכֶּם..." (ישעיהו נט, ב)."

כלומר, הקב"ה נטע באדם אשר יצר, כוחות אדירים. אדירים עד כדי כך, שאם ישתמש בהם נכון, יוכל להיות כאלוקים ולברוא עולם. מה שמונע מן האדם להיות כאלוקים, אלו העוונות, היוצרים חִיץ בינו לבין ה'. דווקא השמיעה בקול ה', היא זו המסירה את המחיצות המבדילות.

רבא הוכיח את דבריו באמצעות מעשה מופלא שעשה, כפי שהגמרא שם ממשיכה ומספרת (בתרגום חופשי):

"רבא יצר אדם. שלחו לפני רבי זירא. היה רבי זירא מדבר אתו והאדם לא היה משיב דבר. אמר לו: מן החברים אתה? שוב לעפרך."

רבא יצר אדם על ידי צירוף אותיות של שם ה', אלא שהאדם הזה היה ללא כח דיבור. רבי זירא הבחין בכך, ומזה הבין שהוא מן הנבראים על ידי האמוראים, על

כן גזר עליו לשוב להיות עפר.

הסיפור המדהים הזה ממחיש את עומק כוונתו של רבא, האמורא הגדול. אמנם יש בידי הצדיקים יכולת להידמות לאלוקים ביכולת לברוא עולם ואדם, אך האדם שיווצר יהיה נטול כח בחירה חופשית וקבלת החלטות עצמאיות. הוא יהיה נשלט על ידי יוצרו וישרת אותו כגולם.

יוצא אפוא, שההבדל בין אלוקים לבין הצדיקים הוא, שה' ברא אדם עם יכולת להתנגד לה', כלומר עם מחשבה עצמאית ובחירה חופשית ללא כפיה. במילים אחרות, העובדה שהאדם יכול להגיד לה' "לא!" היא ההוכחה שה' אכן מעוניין להעניק לאדם צלם אלוקים, כלומר להיות כמוהו עצמאי בהחלטותיו.

ניסיון עץ הדעת דומה לניסיון נביא השקר:

"...כִּי מְנַסֶּה ה' אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם לְדַעַת הַיִּשְׁכֶּם אֲהַבִּים אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם" (דברים יג, ד).

ה' ציווה על האדם שהוא בר דעת, היודע לקרא בשם המדוייק של כל בעל חיים, לא לאכול מן העץ הנקרא "עץ הדעת". השם הזה "עץ הדעת" ניתן לו, לא מפני שבאכילתו תושג "דעת" כפי שאמר הנחש, אלא מפני שדרכו ייודע אם האדם בחר בטוב, שהוא לשמוע בקול ה', או בחר ברע. אפשר להוסיף כי, עצם היכולת של אדם הראשון לבחור שלא למלא אחר מצות ה', היא היתה צריכה להיות עבורו תשובה לדברי הנחש שטען שהאלוקים אינו מעוניין שהאדם יהיה כמוהו. אדרבה, ה' מעוניין שהאדם יהיה כמוהו בעל בחירה חפשית לחלוטין ונטולת כל לחץ ואילוץ.

על פי הפירוש הזה, אם אין שום סגולה בפירות עץ הדעת, אז אין סגולה גם בפירות עץ החיים. מדוע אם כך, הוא נקרא עץ החיים?
הנחש יטען, שזהו עץ, שמי שיאכל ממנו יחיה לעולם.

אך אם נתבונן היטב, נשאל שאלה אחרת.

הרי כל מושג המוות קשור באכילה מעץ הדעת האסור. יוצא אפוא, שאם אדם הראשון יקיים את מצות ה' ולא יאכל מעץ הדעת, הרי הוא יחיה לנצח.

לשם מה אם כן, דרוש עץ החיים?

מכאן שקריאת שמו של העץ "עץ החיים", היא חלק מניסיון עץ הדעת. כלומר, לתת מקום למחשבת הנחש, שכשם שאכילה מעץ הדעת תוביל לדעת אלוקים, כך אכילה מעץ החיים תוביל לחיי נצח.

האמת לעומת זאת היא, ששמייעה בקול ה' היא טוד חיי הנצח והיא זו המעניקה דעת אלוקים ולכן אין כל צורך בעץ החיים ובעץ הדעת.

אחת המסקנות החשובות היא, שהפיתוי לעשות פעולה סגולית קלה ומהירה כאכילת פרי, ובכך לזכות להיות כאלוקים בעל הידיעה המושלמת של טוב ורע או בחיי נצח, זו בעצם עצת הנחש.

אדרבה, ה' התווה לאדם דרך אחרת, דרך של עבודה עצמית יום יומית לאורך זמן. דרך של ריסון התאוות ושמייעה בקול ה'. זו היא הדרך היחידה שתעלה אותו לדרגת הקירבה לאלוקים ולעושר החיים הנצחיים.